

Kritika

könyv színház képzőművészet könyv színház képzőművészet könyv színház képzőművészet

Toldi Éva

Elbeszélés és identitás

Láng Zsolt: *Tója vagy tottja?*

„A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”. Koinónia, Kolozsvár, 2008

Személyes hangvétellű kritikáinak jó részét Láng Zsolt a könyvek borítójáról szóló meglátásaival indítja. Már pusztán ez a tény is indokolhatná, miért kezdem ismertetőmet egy megjegyzéssel fedőlapról, pontosabban a fedőlapon levő címről, hiszen maga Láng Zsolt állítja, hogy „a jó könyvek könnyen rátelepszene a recenzensre”. Nem szükséges azonban a magyarázkodás, a cím figyelemfelkeltő – *Tója vagy tottja?* –, és alcímével együtt – „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története” – ugyancsak provokatív, amit a mottó még nyomatékosabbá tesz: „Hát gyarmatosítója vagy tottja leszek én a romániai magyar irodalomnak?”

Hiába a mottó egyes szám első személye, amely arra vonatkozik, hogy a beszélő saját helyét, identitását, irodalmi életben betöltendő pozícióját keresi, a címmel és az alcímmel együtt az olvasat elkerülhetetlenül más irányt vesz: felerősíti a közösségi hovatartozás gondolatát, és a romániai magyar – vagy ha úgy tetszik: „romániai” „magyar” – irodalom helyzetének átgondolását vetíti előre.

És talán az is érthető, hogy egy másik országban élő kisebbség tagja saját magára vonatkoztatja az asszociációkat. A sok idézőjel eszébe jutatja a kezdetben „vidéki”, „délszlávországi”, majd „vajdasági”, később „jugoszláviai”, majd „szerbiai”, legújabbán pedig ismét „vajdasági” magyar irodalom nevének gyakori változását, és helyzetének úgyszólván konstans voltát, amelyben csupán a hatvanas-hetvenes évek fordulóján állt be nem túl hosszú ideig tartó fordulat. A gyarmat szóról pedig az elszakított te-

rületen élő írók írói és kulturális identitása kialakulásának kérdései, a nehezen megfogalmazott „vajdasági lélek” meglétének gondolata jut eszébe, amellyel kapcsolatban máig sem jutott konszenzusra az irodalmi élet egésze. Szenteleky Kornél például 1927-ben *Magyar gyarmatok* című cikkében felpanaszolja, hogy az „új államok magyarságának vérszegény, de önálló szellemi életére”, „kultúrkínódásaira” senki sem gondol. Szerinte az utódállamok magyarsága szellemi tekintetben gyarmati sorba került, és fölteszi a kérdést: „Vajon a kisebbségi sors-e a keserűbb, avagy a gyarmati?” A megoldást pedig a nemzetrészek teljes fokú irodalmi-kulturális önállóodásában látja: „minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva, és ebben az életre kelésben nincs karon fogó szülője, segítőtársa vagy gyámolítója, csak önmaga”. Felismeri a kettős kisebbségi helyzetet, és fel is panaszkodik mind az anyaország közömbösségét, mind a többségi nacionalizmus előretörését. A kiutat abban látja, hogy a társadalmakban még mindig működnek a centrifugális erők, amelyek a tagozódás, a függetlenedés, a széthullás felé viszik az államokat, továbbra is érzékeli a bomlás folyamatait, és Európát kicsiny, széttagozódott államok sokaságaként látja, viszont a még távolabbi jövőben a társadalom folyamatainak ciklikus visszatérését prognosztizálja, amikor is a centripetális erők lépnek mozgásba, és a kis államok ismét az egyesülés útjára lépnek. Az „egyesült európai államok” létrejöttét jövendőli 1930-ban. Szenteleky egy dunai kulturális konföderáció megvalósítását kezdeményezte, melynek lényege, hogy irodalmi alkotások közlésével és az értelem erejével „új közhangulatot, új közvéleményre, új emberekre, jobb, igazibb, nemesebb szomszédokra” lehet szert tenni. Vagyis nem szabad beletörődni, hogy nincsenek jó és megértő szomszédaink, hanem nekünk magunknak kell őket megteremtünk. Szorgalmazta a többi kisebbségi helyzetben levő közösség, irodalmak, kultúrák megismerését is, ő maga ismerte mind a felvidéki, mind az erdélyi írókat, irodalmat. Makkai Sándor nézetei, a Sarló mozgalom és az azt megelőző prágai Szent György Kör eszméi egyaránt hatottak rá. Szenteleky azonban nemcsak a faji szempontokat nem ismerte el, hanem még a történelmet is száműzte volna annak érdekében, hogy összhangot teremtsen a Duna mente népei között, világképéből pedig teljes mértékben hiányzik a messianizmus és a kisebbségi küldetéstudat. S hogy elképzeléseinek mi lett a sorsa, hogyan térnek vissza és alakulnak át ezek a kérdések az idők során, egy olyan irodalomtörténeti sor felvázolását tenné szükségessé, amely nem történelmi dátumok mentén gondolja el az irodalom alakulását, hanem az irodalom belső logikája szerint való.

94 Láng Zsolt könyve a saját aktuális és régi dolgainkról is elgondolkodtat bennünket, a fentiek a romániai magyar irodalom történetéről szóló tanul-

mánynak arra a gondolatára reflektálnak, miszerint „nincsen különbség a romániai, a jugoszláviai és a csehszlovák magyar irodalom között; mindegyik egyformán zárkózott az önféltés kerítései mögé...” Egyformán, és mindegyik kicsit másként is – tehetnének hozzá, nem az ellentmondás, hanem a párhuzamba állítás szándékával. Láng Zsolt a kérdést árnyalja is, felidézve a paradoxont, amely egyáltalán a hasonlóságok megfigyelésének alapját teszi kérdéssé: Grendel Lajos azért kapott egyértelmű elismerést, mert prózája „a magyarországi prózafordulattal mutatott rokonságot”, míg korábban a jugoszláviai magyar irodalom, éppen ellenkezőleg, azért volt „zarándokhelye” a magyar irodalomnak, mert éppenséggel egyáltalán nem követte a magyarországi irodalmi irányokat, hanem Európa felé tájékozódott.

A tanulmány azt a problémát veti fel, „mi az az egyetlen dolog, amit meg kell oldania annak, aki a romániai magyar irodalom történetét szándékszik megírni”. A gondolat körüljárása azonban nem egy magra fókuszál, hanem kellőképpen sokoldalú megközelítést igényel, és nem szokványos kérdéseket eredményez: vajon mi az oka a kisebbségi irodalom bezárkózottságának, miért nem nyit például a román nyelvű irodalom irányában, amikor a közelmúlt ideológiája a műfordítást is, az írók barátkozását is szorgalmazta; miért nem közelít más, Romániában élő kisebbség irodalma felé; és végül azt a gondolatot is fölveti, milyen a kapcsolata a magyarországi irodalommal.

Az összefüggések mélyére ásva azonban nem adódnak a válaszok magától értetődő egyértelműséggel. Kimondatlanul is válsághelyzetet, megoldatlan traumákat regisztrál, ami a kívülről szemlélő számára, aki a romániai magyar irodalom nagyfokú presztízsét (és preferáltságát) tapasztalja, mindaddig rendkívül furcsa, amíg ki nem derül: a tanulmányíró leginkább az zavarhatja, hogy ideológiai alapot fedez fel a jelenségek mögött. Ezért a soraiból kihallható elégedetlenség.

Jelenségeket tárgyal, amelyek interkulturális vonatkozásaiban teszik láthatóvá azt az entitást, amit romániai magyar irodalomnak neveznek, s amelynek jellegzetességei közé az anekdotizáló hajlamot, a líraiságot és a történelmi perspektívát sorolja. Különösen izgalmas egyén és közösség viszonyának kifejtése és a kollektivitás abszurdításának elemzése, de megemlíti a magyarországi recepció hatását is, amely a nemzeti öntudat megőrzésében segítette, az irodalmi érték megtalálásában pedig hátráltatta az irodalmat. A legtalálhatóbb a szenvedéstörténet poétikájának körüljárása, amely az irodalom bezártságát okozza, s amelyből csak a bűnhődéshez való jog visszaszerzése mutathatja meg a kiutat.

A bevezető nagytanulmány után a kötetben tanulmányokat, majd kritikákat, recenziókat, esszéket olvashatunk színházi előadásokról, a romá-

niai magyar irodalom aktuális könyves produkciójáról. A könyvek válogatása is arra utal, hogy Láng Zsoltot a kortárs irodalom alkotásai mellett a szociográfia, a történelem, a művelődéstörténet is érdekli, leginkább azonban a kisebbségi léthelyzet nemzeti vonatkozású kérdései foglalkoztatják. Éppen ezért vegyes műfajú, de következetes szemléletű könyvet tartunk a kezünkben, amelynek gondolatmenete egységes logikát követ: arra keresi a választ, vajon milyen jelentésekkel telítődik a nemzet fogalma kisebbségi helyzetben, változik-e, változhat-e fölfogása. A nemzeti lét változatlan megőrzésére tett kísérleteket a legrosszabb megoldásnak tartja, és nem tudja elfogadni azt a stratégiát sem, amely mindig mások ellenében határozza meg önmagát. A történetiség, a kollektivitás, a transzszilvanizmus évszázados, mozdíthatatlannak hitt toposzai, téveszmék és illúziók vesztik el súlyukat írásaiban, miközben a kritikus nem akarja mindenáron szétzúzni azokat, még csak indulatba sem jön. Nem oktat ki, csak egyszerűen nem huny szemet a mellébeszélés fölött, ráirányítja a figyelmet a szólamok hamisságára. Hangneme mindvégig tárgyilagos, még akkor is, ha olyan – sokak által ma is megfellebbezhetetlen jelentőségűnek tartott – írókról mond bátor véleményt, mint Sütő András. Vagy amikor a „történeti és morális határok” egybeeséséről, a „lehet-e itt élni, vagy nem lehet” egzisztenciális szembesülésről, az „elmenni vagy itt maradni” döntéshelyzetről értekezik. Gondolkodás- és beszédmódja példaértékű. Kisebbségről és nemzetről beszélve nem az ideologikus megszólalások számát növeli – ami ebben a témakörben egyáltalán nem menne ritkaságszámba –, hanem ideológiakritikát gyakorol.

Nemcsak a nemzet, hanem az irodalom fogalmát is interakcióban gondolja el. Minduntalan összehasonlít, Bartis Attilát Prousttal, Bodor Ádámot Szilágyi Istvánnal, Visky Andrást Kovács András Ferencsel. Az igazi irodalom ugyanis nem tér ki az összehasonlítások elől, interaktív sorban képzelhető el. Láng Zsolt nem abban az értelemben kritikus, hogy megmondaná, mi a jó és mi a rossz, vagy előírná, hogyan kell írni verset, regényt, tanulmányt, esszét. Nem gyakorolja a kritikus hatalmi pozícióját. Persze, vannak negatív ítéletei is, nemcsak arról ír, amit jónak tart, nem kerül meg a kritikus hagyományos ítéletalkotó tevékenységét. Legtöbbször azokat bírálja, akik nem ismerik a kimondhatóság és kimondhatatlanság közötti különbséget, vagy nem veszi észre gondolkodásuk ideologikus befolyásoltságát.

Távol áll tőle, hogy pusztán irodalomtörténeti vagy irodalomelméleti kategóriák alapján értékeljen. Nem tart igényt a kritikus hatalmi pozíciójára sem, sokkal inkább érdekli, „honnan, miféle valóságból táplálkoznak” a novellák, miközben valóságvonatkozásokról jegyez fel megfigyeléseket:

„Faluhelyen a harag az egyik legfontosabb társadalmi esemény. Hogy a harag hogyan támad fel, mi élteti, meddig tart – az erről született írás a könyv legtanulságosabb dolgozata. (...) Úgy tűnik, a haragra szükség van, az emberek talán a magányra éhezve válnak haragossá. Ez azonban inkább áll a piszmogó értelmiségre. A könyv ebben a vonatkozásban azt állítja, hogy a haragot a hamis ön- és ő-kép támasztja, és hogy a tekintélyelvű személyiségtípus gyakrabban haragszik társaira a többieknél.” És Láng Zsolt eközben is tudja, hogy „az elbeszél világ nem a valóság. Az elbeszél világ az elbeszél valóság”.

Mert mindenekelőtt mondatokban és nyelvben gondolkodik. Ami egy egészen széles diapazont foglal magában: egy érdekes szó, egy furcsaság, egy apró megfigyelés éppúgy asszociációk sorát indítja el, mint az elbeszélés módozatainak, a szöveg szerveződésének, az írások mélyén föllelhető mélystruktúrájának a feltárása. Kritikái oldottak, gyakran idéz egy-egy szép mondatot, a mondat szépségének kedvéért, bekezdéseket, amelyben találoan megfogalmazott gondolatokat fedez fel, minden kommentár nélkül egymás mellé helyez idézeteket. Kötetének talán legesszéisztikusabb írása Umberto Eco *Bábeli beszélgetés* című könyvéről készült, amelyben Láng Zsolt azt fejtegeti ironikusan, hogyan írjunk/ne írjunk recenziót. A tökéletes recenzió megírásának igénye arra ösztönöz bennünket – állítja –, hogy „átmásoljuk a könyvet elejétől a végéig”. Láng Zsolt könyvét olvasva éppen hogy csak ellen tudunk állni a másolás kényszerének – legszívesebb több oldalt idéznénk egyetértőleg –, „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története” alcímet viselő kötetnek ugyanis számos megállapítása a „vajdasági” „magyar” „irodalom” múltjának és jelenkori állapotának leírására is érvényes, az általa felvetett kérdések nálunk éppúgy feltehetőek. Kötete interakcióba kerül: reflexiók és önreflexiók sorát indítja el egy másik közegben is. Kíváncsiak lettünk arra is, vajon ki lehet az a „nagyon okos író”, aki nek milyen az első könyve „akiben megvan a szünet nélküli kételkedés, az örökös önvizsgálat”. És könyvét olvasva megint egyszer komolyan vettük, hogy a tolerancia valami más, nem az, amikor a „másság gyakori emlegetésével hajlandó vagyok elfogadni azt, ami ugyanaz”.